

Misjon, religionsfrihet og toleranse*

JAN-MARTIN BERENTSEN

Det er festdag i Det norske misjonsselskap, og til fest hører høytidelige taler og fine ord. Dermed melder kanskje spørsmålet seg hos en og annen: Religionsfrihet og toleranse – er det begreper misjonen tar fram ved de festlige anledninger? Er det festtale-retorikk til bruk ved pompøse feiringer? Slik kan det spørres, for religionsfrihet og toleranse er hos mange slett ikke de første assosiasjoner som melder seg til fenomenet *misjon*. Tvert imot vil noen mene at begrepene utelukker hverandre gjensidig: Hvor misjonsmentaliteten vinner fram, blir det uår for toleransen; og hvor religionsfriheten slår igjennom, må misjonen i skammekroken. Eller hva?

Det skal ikke så mye historisk kunnskap til for å stille spørsmål omkring disse tingene som i utgangspunktet kan fortone seg nesten pinlige. Er det ikke formastelig at vi, representanter for en av de store reformasjons- og folkekirkene i Europa, skal snakke om religionsfrihet og toleranse? Vi som gjennom et par hundre år forfektet prinsippet at «den som regjerer folket, bestemmer troen» (*cuius regio eius religio*), altså: ville man tilhøre folket, så fikk man også slutte seg til troen. Vi som har kjødelige og åndelige forgjengere som nettopp i dette strøk av landet sørget for at annerledes troende måtte flykte over havet om de ville leve i fred med sin tro. Vi som er arvtakere til den kristne verdensmisjons engasjement, og som vet at det ikke er altfor problematisk å finne eksempler på toleransens motsetning i den historien. Med hvilken rett taler vi om religionsfrihet og toleranse?

Historisk sett er spørsmålet godt stilt. Og vi kan gjerne ha de historiske perspektivene i mente selv om vi i denne lille forelesningen skal beskjeftige oss med prinsipielle og aktuelle problemstillinger mere enn med historiske. Først noen ord om religionsfrihet og toleranse.

1. Religionsfrihet og toleranse

1.1 Vi skal innledningsvis oppholde oss noen øyeblikk i historien. Det er riktig at reformasjonen ikke umiddelbart åpnet religionsfrihetens og toleransens sluser i Europa. Prinsippet om at folkets overhode skulle bestemme folkets tro, ble overtatt mere eller mindre ureflektert. Det ga seg nærmest som en selvsagt forutsetning utfra det syn man i samtiden hadde på forholdet mellom individ og kollektiv, mellom enkeltmenneske og folk. På den annen side er det også åpenbart at reformasjonen selv hadde sitt utspring nettopp i en holdning som skulle bli en banebrytende plogspiss for utviklingen på dette området: «Her står jeg, og kan ikke annet.» Med de ordene var et enkeltmenneskes religiøse samvittighetsforpliktelse blottlagt for maktthaverne for å tolereres i frihet, eller undertrykkes i tvang. For Martin Luther var der ingen vei tilbake.

Vi vet at den videre utviklingen mot religionsfrihet i Europa tok tid, lang tid. Den ble kampfylt og smertefull. Karakteristisk i så henseende er det at et av de mest berømte skrifter mot religiøs tvang og undertrykkelse på 1500-tallet bar den fryktinngytende tittelen *Stratagemata Satanae* (Satans krigslist). Skriftet så dagens lys etter at legen Miguel Servet i 1553 ble henrettet med raffinert grusomhet for sin tros skyld i Calvins Geneve. «Protestantismens største skamplett», er hendelsen blitt kalt. Det flammende protestskrivet bar visst sin tittel med rette.

I ettertid kan vi se at enkeltmennesker og grupper som i samtiden ble karakterisert og trakassert som «kjettere» og «sekter», ofte var vegryddere for menneskets frihet til å følge sin samvittighet. Vi vet i ettertid at en grev Zinzendorf for eksempel, som samtidens kirkelige lederskap ikke hadde synderlig sans for, ble av uvurderlig betydning for menneskets rett til å leve med sin tro og organisere seg med sin tro uten statens tvang og forordning. Vi vet også i ettertid at det ikke minst var opplysningstiden, med dens nye filosofiske forutsetninger og dens opprør mot statens og kirkens formynderskap, som førte til at toleransens og religionsfrihetens idealer med tid og stunder vant alminnelig tilslutning. Religionsfrihets- og toleransetankens utvikling i vår del av verden er en kompleks historie.

1.2 Går vi nå inn i dagens situasjon, vil ikke mange i vårt samfunn for alvor bestride disse idealene. Like selvfølgelig er det kanskje ikke hva vi mener med begrepene. For eksempel synes ikke få å være av den oppfatning, som sagt, at nettopp *toleranse* og *misjon* er begreper som gjensidig utelukker hverandre. Og derfor kan et tema som vårt av enkelte opplevs som festtale-retorikk.

En slik oppfatning har åpenbart sammenheng med hva en mener *religion* er og bør være. På slutten av 1960-tallet kom det ut ei bok av en tysk religionsforsker som bar tittelen *Toleranse og sannhet i religionen*. Forfatteren bekjente seg personlig til kristendommen, men bare på den forutsetning at det var den religion som nå engang fortonte seg rett og sann for ham. Hva som var rett og sant for andre, det måtte også for kristendommen være et åpent spørsmål. Misjon burde derfor reduseres til å være et religiøst tilbud uten å sikte mot at mennesker av annen tro skulle omvendes. Det var toleransens forutsetning.

En liknende form for religions- og toleranseforståelse finner vi hos den berømte engelske historiker og filosof Arnold Toynbee i hans bok *Kristendommen blant verdens religioner*. Skal kristendommen bli kvitt sin intoleranse, sier Toynbee, så må den kvitte seg med den inngrodde tro at dens budskap er enestående. En slik tro skaper eksklusivitet, og eksklusivitet avler hovmot og arroganse. Derfor må kristendommen i dag møte religionene med den antagelse at mange veier fører til det «store mysterium» som kristendommen forkynner. Det er toleransens forutsetning.

Tankegangen synes å være overtatt mere eller mindre reflektert og i noe ulik fasong i vide kretser. Den kan likevel møtes med alvorlige og nokså åpenbare motforestillinger. En ting er at tankegangen hviler på enkelte forhastede slutninger; som f.eks. at troen på et enestående budskap nødvendigvis fører til arroganse og hovmot. Slike heslige synder har etter min mening andre røtter, uten at vi skal gå nærmere inn på det her. En annen ting og mer bekymringsfullt i dette foredragets sammenheng er at tanker som dette setter åpenbare og avgjørende grenser for toleransen. Toleransen kan bare tolerere en tro som ikke vil fremstå som enestående. Toleransen kan bare tolerere en tro som innrømmer at sannheten kan finnes langs x antall veier. Og det er en bekymringsfull form for toleranse som slett ikke bare rammer kristendommen. Den er bekymringsfull fordi den i seg selv er ekskluderende. Den tolererer til syvende og sist bare relativismens religiøsitet. Og misjon med det uttrykte ønske å formidle en tro og en sannhet som er gyldig for alle og av den grunn bør mottas av alle, blir uantagelig.

Vil en løpe denne linjen til ende, så havner en i den situasjon at offentlig religiøs meningsutveksling bør sensureres og beskjæres, og forsøk på å viderebringe troen på Sannheten – den ene og gyldige Sannhet for alle – må forbyes. Det oppstår med andre ord i toleransens navn ironisk nok en grunnleggende konflikt mellom religionsfrihet og misjon.

1.3 Men kan det være en slik form for religionsfrihet og toleranse vi ønsker? Nepp. La oss imidlertid ved denne anledning ikke først og fremst svare som kristne og som misjonsfolk. La oss lete etter et svar av mere generell karakter. Antyder for eksempel *FN's menneskerettighetserklæring* noe om hvordan vi bør se på disse tingene? Forutsetter den en liknende konflikt mellom religionsfrihet og misjon? Forutsetter den at disse to gjensidig utelukker hverandre?

Artiklene 18, 19 og 20 er interessante i denne sammenhengen. Etter som flere av oss antakelig er bedre kjent i Bibelen enn i Menneskerettighetserklæringen, så la oss se et øyeblikk på de tre korte artiklene:

Enhver har rett til tanke-, samvittighets- og religionsfrihet. Denne rett omfatter frihet til å skifte religion eller tro, og frihet til enten alene eller sammen med andre, og offentlig eller privat, å gi uttrykk for sin religion eller tro gjennom undervisning, utøvelse, tilbedelse og ritualer. (Artikkel 18)

Enhver har rett til menings- og ytringsfrihet. Denne rett omfatter frihet til å hevde meninger uten innblanding, og til å søke, motta og meddele opplysninger og idéer gjennom ethvert meddelelsesmiddel og uten hensyn til landegrenser. (Artikkel 19)

1. Enhver har rett til fritt å delta i fredelige møter og organisasjoner.
2. Ingen må tvinges til å tilhøre en organisasjon. (Artikkel 20)

Vårt spørsmål er altså: Forutsetter Menneskerettighetserklæringen at det er grunnleggende konflikt mellom religionsfrihet og misjon, eller – om dere vil – mellom toleranse og misjon? Åpenbart ikke. Religionsfriheten står i menings- og ytringsfrihetens sammenheng. Den innebærer både retten til å utøve sin religion og retten til å meddele den – på forskjellig vis og gjennom «ethvert meddelelsesmiddel». Den innebærer videre – og det er i vår sammenheng viktig – retten til å uttrykke religiøse meninger «uten innblanding». Det må blant annet bety retten for en kristen, for en muslim og for hvem som helst til å meddele sin tro uten at andre først skal fortelle hvordan denne tro bør se ut for å være akseptabel.

Kort sagt: Menneskerettighetserklæringen regner ikke med at det i utgangspunktet er noen grunnleggende konflikt mellom religionsfrihet og misjon. Den regner snarere meddelelsen av troen som et grunnleggende element i selve religionsfriheten. Det betyr at toleransen må tolerere en tro som vil misjonere, om vi skal uttrykke oss en smule i poetiske vendinger. At det *kan* bli konflikt mellom de to, det er en annen sak. Det vet erklæringen utmerket godt. Derfor uttrykkes det i samme

åndedrett at «ingen må tvinges til å tilhøre en organisasjon». Religionsfrihetens forutsetning er med andre ord ikke at sannheten må relativiseres, men at dens meddelelse må skje i respekt for menneskets «frihet» (Artikkel 3) og ikke utsette mennesker for «vilkårlig innblanding i privatliv, hjem, familie . . . eller for angrep på ære og anseelse». (Artikkel 12)

Konklusjonen på vår lille titt på Menneskerettighetserklæringen er altså denne: Der er ikke i utgangspunktet noen konflikt mellom religionsfrihet og misjon, men der kan under visse omstendigheter bli det. Den konklusjonen burde ikke overraske oss. Den kunne vi ha kommet til ved studium av vår Bibel også. Men hva betyr så dette? Hvilke utfordringer stiller det oss overfor? La meg kort skissere to perspektiver.

2. Utfordringen ute

For det første: Hvilke utfordringer stiller religionsfrihets- og toleransekravet oss overfor i vårt eget misjonsarbeid? Kan vi i vår misjon utvikle overtramp mot disse idealer?

La oss først presisere hva vi allerede vil ha skjønt av det foregående: Vi behøver ikke begi oss inn på en «toynbeesk» kristendomsforståelse for å kunne vise toleranse. Vi kan frimodig vitne om Kristus som «veien, sannheten og livet» og bestemt avvise at det i seg selv er intoleranse. Samtidig kan det neppe falle oss inn å tvinge mennesker til kristen tro. «Tvang til tro er dårers tale», det vet vi.

Men er alt sagt med dette? Er vi helgardert mot intoleranse og overtramp på religionsfrihetens område om vi bare har dette klart for oss? Nei, vi er ikke det. Det er ikke en opplagt sak at vi driver misjon i respekt for menneskers frihet bare fordi misjon i kanonbåtenes kjølvann er en saga blott. Mon ikke der er situasjoner i dag også hvor mennesker nesten tvinges til kristentro og kirketilhørighet, selv om det fra vår side slett ikke er ment slik? Jeg tenker for eksempel på situasjoner hvor den raskeste og mest effektive veien til *utvikling og økonomisk framgang* kan synes å gå om misjonstilknytning og kirkemedlemskap. Der er penger og hjelp å hale, for å si det litt stygt og brutalt. Vår misjon blant verdens fattige, som i høyeste grad er nødvendig, den fremstår som en «aktivitet» fra det rike Vesten enten vi liker det eller ei. Og det er en langt vanskeligere situasjon enn vi gjerne er klar over. Bevisst eller ubevisst står vi i fare for å benytte anledningen til å skape kristne på urene premisser. Menneskers ønske om religionsskifte kan fremkomme ikke fordi evangeliet er hørt og forstått, men fordi det

simpelthen kan fortone seg fristende og fordelaktig i en fortvilet situasjon. Det vil bokstavelig talt «lønne seg»!

Utnytter vi den situasjonen på urettmessig vis til kristendommens fremgang, så øver vi vold mot menneskers frihet og integritet. Vi begår indirekte overtrap på religionsfrihetens område. Mon ikke adskillig av skepsisen mot kristen misjon i deler av den fattige verden er en grunnleggende usikkerhet og utrygghet nettopp på dette punkt? Det er forståelig, selv om vi kanskje ikke ennå fullt ut har fattet det og kommet til rette med det. Her trengs høy grad av sensitivitet og innlevelse i mottakerens situasjon, om vår misjon skal fremstå med den nødvendige respekt for menneskets frihet.

Det er heller ikke selvsagt at vi i vår iver utviser den nødvendige sensitivitet og varsomhet i møte med menneskers *religiøse liv og følger*. Jeg har opplevd besøkende fra hjemlandet som aller helst ville beholdt skoene på i et japansk tempel, for ikke å gi inntrykk av at en aksepterte de religiøse idéer; besøkende som blant mennesker i tilbedelse oppførte seg omtrent som på alminnelig og munter sight-seeing. Men kristen misjon må ikke bli identifisert med slike holdninger! I beste fall er det tankeløshet, og tankeløse skal vi slett ikke være i møte med menneskers religiøse liv. Eller det er uttrykk for en slags kristelig nidkjærhet som mener at slik «demonstrasjon» må være en nødvendig følge av overbevisningen om kristendommens sannhet. Men er ikke det en misforstått form for nidkjærhet? Er det ikke en holdning som snarere er foruroligende lik den arroganse Arnold Toynbee med rette ville til livs?

Det religiøse mennesket har krav på respekt. Ikke fordi vi betrakter dets religion som sann og rett, men simpelthen fordi det med all sin religiøsitet er et menneske – en Guds skapning – hvis gudbilledlighet Kristus selv gikk i døden for å gjenopprette. Sensitivitet og varsomhet i møte med det religiøse mennesket, det er en nødvendig holdning hos den som vil respektere religionsfrihetens rettighet.

3. Utfordringen hjemme

Religionsfrihetens og toleransens utfordring har imidlertid også et annet aspekt, et aspekt som er like viktig men kanskje ikke riktig så påaktet i våre sammenhenger. Det dreier seg om den situasjon der det ikke lenger er tale om vår misjon overfor andre, men tvert imot om andres misjon overfor oss. Med andre ord: Hva innebærer religions- og toleransekravet for vår holdning til andre religioners liv og virke i vår egen midte her hjemme?

Vi har fått denne situasjonen nær innpå livet i Norge og i Stavanger gjennom de siste 10–15 års utvikling. (Kfr. diskusjonen omkring moské-planene i Hillevåg nylig.) Med andre ord en situasjon hvor vi plutselig tvinges til å gjennomtenke forholdet mellom misjon og religionsfrihet fra den andre siden, så å si. Fra å være opptatt av hva religionsfrihetsprinsippet innebærer med hensyn til andres plikt til å akseptere vår misjon, tvinges vi til å spørre hva det i praksis innebærer for vår plikt til å akseptere andres. Ja, for det kan vel ikke være tvil om at det her må herske *gjensidighet*? Eller er vi ved våre ord og våre holdninger i praksis med på å så tvil om det – selv om vårt lands lover på papiret har den rette ordlyd? Er det slik at vi oppviser stort engasjement i kampen for kristnes rett til fri religionsutøvelse og misjon blant andre, mens vi i talende taushet overlater til andre å kjempe for sin egen rett til den samme frihet hos oss?

Her er vi som misjon og som kristenfolk i dag stilt på en historisk toleranseprøve. Vi er ikke lenger bare kristne i dette landet. Vi er hinduer og buddhister, vi er muslimer og sikher. Det er i dag flere tilhengere av disse religioner i kongeriket enn det er pinsevenner. Å være norsk er altså ikke lenger ensbetydende med å være kristen, eventuelt ikke-kristen uten medlemskap i noe som helst religionssamfunn. Det går an å være norsk muslim, norsk buddhist, norsk hindu osv. Eller gjør det ikke det? Betrakter vi det bevisst eller ubevisst som en umulighet? I det minste som noe unormalt som innebærer at slike mennesker må ansees og behandles som en helt spesiell type nordmenn? Her må vi sørge for at vi som kirke- og misjonsfolk ikke opererer med dobbelt bokholderi. Mener vi og sier vi at våre kristne søstre og brødre i Japan, på Madagaskar og i Pakistan skal aksepteres i sine samfunn som gode borgere, så må vi ha samme holdning til borgere av annen tro hos oss. Å være *norsk* er ingen religiøs betegnelse, like lite som å være gassisk eller fransk er det.

Hva innebærer dette? Selvfølgelig betyr det ikke at alle religioner skal gis frihet og tolereres med den begrunnelse at de alle kan være like gode veier til salighet. Det er, som sagt, ikke kristen toleranse. Derimot er det kristen toleranse å erkjenne at disse mennesker like lite som oss kan unnvære retten til å leve ut sin tro i frihet; at de like lite som oss skal unnvære retten til å vitne om sin tro for sine omgivelser. For oss som bekjenner troen på den Gud som ga mennesket *frihet*, er det en plikt å kjempe for at verken myndigheter eller andre berøver mennesker den frihet, ikke på papiret og ikke i praksis – heller ikke i Norge.

At så den nye situasjonen stiller vårt samfunn overfor store og innfløkte utfordringer på mange plan, det er opplagt nok, og det skal

stille oss på mange prøver i tida som kommer. Men det går ingen vei tilbake til den tid da den som regjerte bestemte troen, og det skal vi neppe beklage. Heller ikke det å ha en statskirke kan bety noe slikt. Også hos oss kan kristendommen bare overleve når den er utlevert i frihet – den frihet som er alle menneskers adelsmerke. I den frihet er det vårt kall å vitne om Sannheten for alle; i frihetens møte også med mennesker som vil vitne for oss om en annen historie. På frihetens marked må Kristus mottas eller forkastes. Så enkelt er det, og så vanskelig.

Så er altså ikke misjon religionsfrihetens og toleransens motsetning. Tvert imot, religionsfrihet og toleranse er den ekte misjons forbundsfelle – i vårt eget miljø her hjemme, og i de fremmede sammenhenger der ute.

* Populærteologisk forelesning ved åpningen av NMS' nye administrasjonsbygg i Stavanger høsten 1989.

Jan-Martin Berentsen, f. 1939, cand. theol. 1964, misjonsprest for NMS i Japan 1966–74, dr. theol. 1982. Professor i misjonsteologi ved Misjonshøgskolen i Stavanger.

Mission, freedom of religion, and tolerance

The article is a description of the tension (alleged or real) between missionary zeal and ideals of freedom and tolerance. A historical review from the time of the Reformation to the United Nations' declaration of human rights, is followed by specific considerations of missionary attitudes abroad and at home. The new situation of religious pluralism, resulting primarily from recent immigration of Asians, is a reminder that religious freedom should not only be claimed for missions abroad, but for religious minorities at home.